

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Розвиток аграрного виробництва в Україні за останні роки був спрямований на використання технологій, які посилювали техногенне навантаження та екологічні втрати. В умовах постійного зростання у світі попиту на продукти харчування Україна зобов'язана ощадно і інтенсивно використовувати всю сукупність ресурсів аграрних підприємств, щоб забезпечити власну продовольчу безпеку та провідне становище країни на світовому ринку сільськогосподарської продукції. Водночас в останні роки агропромисловий комплекс характеризується нестабільністю виробництва, поглибленням диспаритету цін, розбалансованістю ресурсної бази аграрних підприємств, розвитком негативних соціальних тенденцій на селі. Основа ресурсної бази аграрних підприємств, до якої, насамперед, відносяться земельні ресурси, погіршує свої якісні характеристики. Площа еродованої ріллі складає більше 11 млн га, а дефляційно-небезпечні процеси поширюються на половину площі сільськогосподарських угідь. Незбалансована структура посівних площ, неадекватна система сівозмін супроводжуються значними втратами гумусу в ґрунті, що призводить до погіршення показників економічного розвитку регіонів, зниження привабливості використання землі за цільовим призначенням. Особливо це актуально для Причорномор'я, де невинними темпами відбувається трансформація чорноземів звичайних у чорноземи південні та темно-каштанові ґрунти. Якщо ці процеси не зупинити, то більшість земель вже нічим не будуть відрізнятися від звичайних нечорноземних ґрунтів. Це означає, що ресурсоощадна діяльність аграрних підприємств стає актуальним напрямком аграрної політики, розв'язання якої потребує організаційних, технічних та економічних заходів.

Проблеми ефективного використання і збереження ресурсів аграрних підприємств у сучасних умовах України досліджувались такими відомими вченими, як В. Г. Андрійчук, І. К. Бистряков, С. В. Білоусова, В. Г. В'юн, Д. І. Гнаткович, Н. Х. Грабак, В. В. Горлачук, Д. С. Добряк, С. І. Дорогунцов, М. В. Зубець, М. В. Калінчик, О. І. Котикова, В. М. Кривов, Т. М. Кулаковська, Л. Г. Мельник, В. М. Месель-Веселяк, Л. Я. Новаковський, Г. М. Підлесецький, В. П. Прадун, І. Д. Примак, П. Т. Саблук, В. Ф. Сайко, О. Г. Тараріко, А. Г. Тихонов, І. Н. Топіха, А. Я. Сохнич, В. М. Трегобчук, А. М. Третяк, О. В. Ульяновченко, М. А. Хвесик, М. К. Шикуча, А. Е. Юзефович, І. Р. Юхновський та ін.

Проте і досі залишається нерозв'язаною проблема обґрунтування механізму розвитку ресурсоощадної діяльності аграрних підприємств в умовах інтенсифікації використання земельних ресурсів як у теоретичному, так і в практичному контексті.

Необхідність та науково-практична значимість розвитку ресурсоощадної діяльності сільськогосподарських підприємств і обумовили вибір теми, її мету та основні завдання дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Наукове дослідження пов'язане з темами науково-дослідних робіт, виконаних на кафедрі економіки підприємства Чорноморського державного університету ім. Петра Могили, зокрема «Агротехнології, спрямовані на запобігання забрудненню та руйнації екосистем» (номер державної реєстрації 0103U005605), в межах якої автором обґрунтовано методологію та напрями екологізації землекористування на регіональному рівні; «Модельно-імітаційне дослідження впливу мікробіологічних препаратів на відновлення природної родючості ґрунтів» (номер державної реєстрації 0109U002563), де автором розроблено план дослідження, обрано мікробіологічні препарати, на основі яких проведено експериментальне дослідження на типовому ґрунті Миколаївської області; «Економічне регулювання екологічно безпечного землекористування» (номер державної реєстрації 0111U000527), де автором розвинуто методологію оцінки збитків від деградації земельних ресурсів та обґрунтовано теоретико-методологічні основи страхування землекористування.

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є обґрунтування теоретико-методологічних засад ресурсоощадної діяльності аграрних підприємств і впровадження практичних рекомендацій щодо ефективного використання їх ресурсів.

Досягнення поставленої мети зумовило необхідність вирішення наступних задач:

- розвинути наукові погляди щодо формування ресурсоощадної діяльності аграрних підприємств;
- систематизувати теоретико-методологічні засади деструктивних явищ у ресурсокористуванні аграрних підприємств;
- проаналізувати передумови та принципи ресурсоощадної діяльності аграрних підприємств;
- обґрунтувати методологічні підходи до моніторингу та аналізу використання ресурсів аграрних підприємств;
- розвинути методологічні та практичні основи оцінки збитків, зумовлених деградацією земельних ресурсів аграрних підприємств;
- розробити пропозиції щодо вдосконалення нормативно-правового забезпечення використання земель аграрними підприємствами;
- обґрунтувати механізм ціноутворення в аграрному секторі економіки;
- вдосконалити методику грошової оцінки земель і ступеня їх ліквідності при заставі іпотечних кредитів аграрних підприємств;

- розробити методологічний підхід щодо амортизаційної політики в контексті капітальних витрат на поліпшення земель аграрних підприємств;
- обґрунтувати теоретико-методологічні підходи до страхування земель аграрних підприємств;
- розробити концепційні положення розвитку ресурсоощадної діяльності аграрних підприємств;
- визначити головні засади моделювання оптимізації впливу мікробіологічних препаратів на процес гуміфікації супутньої продукції зернових культур.

Об'єктом дослідження є процеси ресурсоощадної діяльності аграрних підприємств в умовах інтенсифікації використання земельних ресурсів.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні засади та практичні аспекти ресурсоощадної діяльності аграрних підприємств.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною основою наукового дослідження стали положення економіки аграрних підприємств, сучасної економічної теорії, загальнотеоретичні положення концепції сталого розвитку природокористування, наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених з проблем ресурсоощадної діяльності аграрних підприємств.

Для вирішення поставлених у роботі завдань використовувались методи: *монографічний* (вивчення наукових праць з проблем ресурсоощадної діяльності сільськогосподарських підприємств, дослідження історичних, соціально-економічних, екологічних передумов розвитку ощадного використання ресурсів аграрних підприємств), *історичний* (при дослідженні еволюції систем землекористування), *системного аналізу* (дослідження взаємозв'язків та наслідків екологічних, правових та соціальних чинників у ході проведення земельної реформи), *абстрактно-логічний* (при формуванні теоретичних узагальнень та висновків), *теоретичного аналізу та синтезу* (визначення передумов ощадного використання ресурсів аграрних підприємств), *прямого аналізу і синтезу* (аналіз нормативно-правової бази України, фінансового забезпечення раціонального використання земельних ресурсів), *розрахунковий* (грошова оцінка ризиків для іпотечного кредитування аграрних підприємств), *моделювання* (імітаційна модель дослідження впливу мікробіологічних препаратів на гуміфікацію супутньої продукції зернових культур).

Також у процесі дослідження використовувались *статистичні* методи: групування, ряди динаміки, порівняння середніх і відносних величин, графічний, індексний метод, за допомогою яких проаналізовано екологічний, економічний і соціальний стан ресурсокористування аграрних підприємств.

Інформаційну базу досліджень складають закони України, постанови Уряду і Верховної Ради, Міністерства екології та природних ресурсів,

матеріали Державного комітету статистики України, Державного агентства земельних ресурсів України, головного управління Держкомзему в Миколаївській області, Миколаївського обласного державного проектно-технологічного центру охорони родючості ґрунтів і якості продукції «Облдержродючість», науково-аналітичні джерела вітчизняних і зарубіжних авторів, комп'ютерна мережа Інтернет.

Наукова новизна одержаних результатів. Результати виконаного дослідження вирішують теоретико-прикладну проблему формування системи ресурсоощадної діяльності аграрних підприємств в умовах інтенсифікації використання земельних ресурсів.

Найбільш вагомими науковими результатами полягають у наступному:

вперше:

– сформовано методологічні підходи до ресурсоощадної діяльності аграрних підприємств, що ґрунтуються на синтезі контурно-меліоративного і «органічного» землеробства, забезпечуючи сталий розвиток аграрного сектора в умовах глобалізаційних процесів;

– обґрунтовано наукову методологію оцінки збитків аграрних підприємств від деградації земельних ресурсів при їх незбалансованому використанні, в основі якої є визначення вартості еквівалентної кількості відновлення в ґрунті рухомих форм елементів живлення рослин, органічної речовини ґрунту, вартості недоотриманого урожаю, а також величину збитків, зумовлених погіршенням продуктивних властивостей ґрунтів, що відображена зниженням балу їх еколого-агрохімічної оцінки;

– розроблено імітаційну модель впливу мікробіологічних препаратів на процес гуміфікації супутньої продукції зернових культур, що дозволяє оптимізувати вибір застосування ефективних мікроорганізмів і є основою впровадження інноваційних, ресурсоощадних технологій у системі аграрних підприємств;

удосконалено:

– методичні підходи до попередження деструктивних явищ у землекористуванні аграрних підприємств, в основі яких є недопущення критичних рівнів деградації земель;

– методику моніторингу та аналізу використання ресурсів аграрних підприємств, яку доповнено показниками землеємкості та коефіцієнт ефективності використання природно-ресурсного потенціалу;

– методику грошової оцінки земельних ділянок і ступеня їх ліквідності при заставі іпотечних кредитів аграрних підприємств, що, на відміну від існуючої, яка ґрунтується на рентному доході при виробництві зернових культур у межах усієї України, враховує перелік провідних культур, які культивуються в регіонах;

– концепційні підходи щодо страхування земельних ділянок аграрних підприємств від впливу надзвичайних ситуацій природного і техногенного походження, в основі яких є проекти землеустрою, що регламентують організацію території господарств;

дістали подальшого розвитку:

– принципи формування і розвитку ресурсоощадної діяльності аграрних підприємств, в основі яких є системність, комплексність, цілісність, довгострокова перспектива, нормативність, взаємовідповідальність, інформаційність, врахування вартості упущених можливостей, платність, економічне стимулювання, відшкодування збитків, «забруднювач сплачує»;

– методичні положення визначення амортизаційних відрахувань на капітальні вкладення з метою акумулювання коштів, що будуть направлені на підвищення продуктивності земель шляхом розширеного відтворення родючості ґрунтів;

– обґрунтування шляхів досягнення еквівалентності обміну між продукцією сільського господарства і промисловості, що активізує надходження коштів в аграрний сектор;

– регуляторний механізм ресурсоощадної діяльності аграрних підприємств, що забезпечує підвищення відповідальності і адекватності відшкодування заподіяних збитків земельним ресурсам;

– концепційні положення розвитку ресурсоощадної діяльності аграрних підприємств з використанням інноваційних технологій «органічного» землеробства, що дозволяє підвищувати продуктивність виробництва та якість продукції рослинництва.

Практичне значення одержаних результатів. Наукові положення, висновки і рекомендації, які розроблені в дисертації, знайшли своє відображення у «Програмі розвитку земельних відносин у Миколаївській області на 2011-2014 рр.». Основні теоретико-методологічні положення роботи, висновки та практичні рекомендації обговорені на засіданнях кафедри економіки підприємства Чорноморського державного університету ім. Петра Могили, засіданнях науково-технічної ради Миколаївського обласного державного проектно-технологічного центру охорони родючості ґрунтів і якості продукції «Облдержродючість».

Результати досліджень використано Головним управлінням агропромислового розвитку Миколаївської облдержадміністрації (довідка № 251/04-01/09-01-29/11 від 29.09.2011 р.), управлінням агропромислового розвитку Новобузької райдержадміністрації Миколаївської області (довідка № 892/01-06 від 15.09.2011 р.), приватним підприємством «Грейн-Юг» (довідка № 80 від 16.09.2011 р.), Миколаївським обласним державним проектно-технологічним центром охорони родючості ґрунтів і якості

продукції «Облдержродючість» (довідка № 14-01/1-166 від 05.07.2011 р.), Головним управлінням Держкомзему України в Миколаївській області (акт № 557/8-1/900/11 від 04.07.2011 р.), ТОВ «Миколаївський глиноземний завод» (акт № 295/101-05 від 11.07.2006 р.)

Окремі положення наукового дослідження використані у навчальному процесі Чорноморського державного університету ім. Петра Могили при викладанні дисциплін «Економіка підприємства», «Екологічний менеджмент», «Екологічне підприємництво» (довідка № 03/1069 від 07.07.2011 р.).

Практична реалізація сформульованих пропозицій дисертаційної роботи створює умови розвитку ресурсоощадної діяльності аграрних підприємств та підвищення еколого-економічної ефективності рішень, пов'язаних із сталим розвитком аграрного сектора.

Особистий внесок здобувача. Наукова робота, як теоретико-методологічний вклад у розвиток ресурсоощадної діяльності аграрних підприємств, є результатом власного дослідження автора, в якому викладено підхід до вирішення важливої науково-практичної проблеми розвитку ресурсоощадної діяльності аграрних підприємств в умовах інтенсифікації використання земельних ресурсів. Результати багаторічних досліджень містять положення, висновки і пропозиції, отримані автором самостійно, відображають його внесок у розвиток ресурсоощадної діяльності аграрних підприємств як напрямку економічної науки і представлені в списку публікацій. Наукові праці опубліковані у співавторстві, в дисертації використані лише положення, що є результатом власної роботи пошукувача.

Апробація результатів дисертації. Основні положення, узагальнення, результати експериментів були повідомлені та обговорювалися на міжнародних науково-практичних конференціях: «Земельні відносини і просторовий розвиток України» (Київ, 13-14 квітня 2006 р.), «Ольвійський форум – 2007: стратегія України в геополітичному просторі» (Ялта, 6-9 червня 2007 р.), «Сучасний стан родючості ґрунтів та шляхи їх відтворення» (Миколаїв, 12-14 березня 2008 р.), «Проблеми і перспективи інноваційного розвитку України» (Дніпропетровськ, 28-30 травня 2009 р.), «Проблеми формування та оцінки ефективності функціонування сучасних землекосподарських систем» (Київ, 28 жовтня 2010 р.), «Сучасні напрямки теоретичних і прикладних досліджень – 2011» (Одеса, 15-28 березня 2011 р.), Всеукраїнській науковій конференції «Наслідки земельної реформи та упередження помилок у землекористуванні України при її проведенні після зняття мораторію на купівлю-продаж землі» (Чабани, Інститут землеробства УААН, 23-24 жовтня 2007 р.), Круглому столі – 2005 Національного аграрного університету та Львівського державного аграрного університету «Управління земельними ресурсами в контексті стратегії сталого розвитку», щорічних науково-методичних конференціях Чорноморського державного

університету ім. Петра Могили «Могилянські читання» (Миколаїв, 2000-2011 рр.).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 30 наукових праць загальним обсягом 29,95 ум. друк. арк., з них: одноосібна монографія обсягом 16,97 ум. друк. арк.; 24 статті, опублікованих у науково-фахових виданнях, обсягом 11,26 ум. друк. арк. (з них 21 без співавторів); 5 тез доповідей на міжнародних конференціях обсягом 1,02 ум. друк. арк.

Обсяг та структура роботи. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, додатків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 413 сторінок, з них 359 – основного тексту. Вона містить 27 рисунків і 57 таблиць на 64 сторінках, 3 додатки на 28 сторінках. Список використаних джерел складається з 238 позицій на 25 сторінках.